

ISBN 978-86-82873-15-0

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ШЕЗДЕСЕТ ГОДИНА
ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК
С А Н У

ЗБОРНИК РАДОВА I

Уређивачки одбор:

др Гордана Јовановић, редовни професор, др Александар Лома, дописни члан САНУ, др Предраг Пипер, дописни члан САНУ, др Слободан Реметић, дописни члан АНУРС, др Стана Ристић, научни саветник, др Срето Танасић, научни саветник

Главни уредник:

Срето Танасић

БЕОГРАД
2007

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41:005.71(497.1),,1947/2007“
811.163.41(082)

ШЕЗДЕСЕТ година Института за српски језик САНУ : зборник радова I / уредник Срето Танасић. — Београд : Институт за српски језик САНУ, 2007 (Београд : Чигоја штампа). 494 стр. ; — 24 cm

Тираж 500. — Напомене и библиографске референце уз текст. — Библиографија уз поједине радове.

ISBN 978-86-82873-15-0

1. Танасић, Срето [уредник]

а) Институт за српски језик САНУ (Београд) — 1947–2007

б) Српски језик — Зборници

COBISS.SR-ID 145323020

Рецензенти:

академик Милка Ивић, др Гордана Јовановић, редовни професор,
др Александар Лома, дописни члан САНУ, др Предраг Пипер, дописни члан САНУ,
др Слободан Реметић, дописни члан АНУРС, др Стана Ристић, научни саветник,
др Срето Танасић, научни саветник

Секретари редакције:

мр Владан Јовановић
Марина Спасојевић

Израду и штампање финансирало је Министарство науке Републике Србије.

Издаје:

Институт за српски језик САНУ, Буре Јакшића 9

Коректура:

Владан Јовановић и Марина Спасојевић

Припрема за штампу:

Давор Палчић (palcic@eunet.yu)

Штампа:

ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13
chigoja@eunet.yu
www.chigoja.co.yu

Тираж

500

САДРЖАЈ

Предговор	7
-----------------	---

I

Драго Ћупић — Срето Танасић: <i>Шездесет година Института за српски језик САНУ</i>	11–18
Ирена Грицкат-Радуловић: <i>Наука о језику у делатности Академије</i>	19–106
Милка Ивић: <i>Александар Белић (2. VIII 1876 — 26. II 1960)</i>	107–109
Милка Ивић: <i>Актуелности Белићевих погледа на именицу</i>	111–123
Драго Ћупић: <i>Михаило Сивановић (Свијена Пийерска, 1903 — Београд, 1991)</i>	125–130
Стана Ристић: <i>Прва лексикографска школа у Институту за српски језик САНУ</i>	131–149
Марта Бјелетић: <i>Пројекат „Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика“</i>	151–170
Гордана Јовановић — Виктор Савић: <i>Пројекат „Обрада старих српских писаних синонима и израда Речника црквенословенског језика српске редакције и Српскословенског јеванђељског речника“</i>	171–177
Слободан Реметић: <i>Шездесет година дијалектологије у Институту за српски језик</i>	179–193
Предраг Пипер: <i>Савремени српски књижевни језик у истраживањима и издањима Института за српски језик САНУ</i>	195–204

II

Милка Ивић: <i>О специфичном лексичко-морфолошком ентитету пут</i> ..	207–214
Миланка Бабић: <i>Грамаичко-прагматичке везе презентативних партикула ево, ето, ено у екскламативним конструкцијама</i>	215–228
Милета Букумирић: <i>Изучавање српског језика на Филозофском факултету у Приштини</i>	229–242
Даринка Гортан-Премк: <i>Српска лексикографија данас. Три предлога</i> ..	243–247
Јасмина Грковић-Мејдор: <i>Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци</i>	249–266
Милорад Дешић: <i>Српски језик као страни у теорији и пракси</i>	267–271
Милан Драгичевић: <i>Прекодрински мост (поводом 60 година постојања Института за српски језик САНУ)</i>	273–278

Радмила Жугић: <i>Генитивне предлошко-падежне синтагме узрочног значења с предлогом од у говору јабланичког краја (паралеле с призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима)</i>	279–291
Гордана Јовановић: <i>Бура Даничић, Рјечник из књижевних старијих српских — дело нејролазне лексикографске вредности</i>	293–297
Милош Ковачевић: <i>Међуоднос фуџура I и фуџура II имперфективних глагола</i>	299–311
Ана Кречмер: <i>Славеносрпска писменост и њено значење за историјску српстику</i>	313–320
Władysław Lubaś: <i>Мój naukowy Belgrad</i>	321–329
Јордана Марковић: <i>Српска дијалектологија после</i>	331–338
Герхард Невекловски: <i>Српски језик у Аустрији</i>	339–348
Милош Окука: <i>Српстика у Баварској</i>	349–365
Бранислав Остојић: <i>Досадашњи резултати, стање и будући задаци науке о српском језику у Црној Гори</i>	367–373
Звездана Павловић: <i>Поглед на оронимију Србије</i>	375–380
Јованка Радић: <i>Пол и категоријална припадност назива за лица у српском језику</i>	381–400
Милорад Радовановић: <i>Ојолски пројекат</i>	401–416
Милица Радовић-Тешић: <i>Славови М. Пешикана о језику у Црној Гори</i>	417–425
Андрей Н. Соболев: <i>Календарная лексика балканских славян</i>	427–443
Димитрије Стефановић: <i>Нешто о лингвистичкој српстици на Универзитету у Будимпешти у прошлости и данас</i>	445–461
Рада Стијовић: <i>Семантичко-орфографске дистинкције неких сложеничких образовања</i>	463–470
Светлана Михаиловна Толстая: <i>Языковой образ пустого</i>	471–480
Пол-Луј Тома: <i>Српстика у Француској</i>	481–494

ISBN 978-86-82873-15-0, p. (293–297)

УДК 811.163.41'374(049.32)

811.163.41:929

2007.

ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ
(Београд)

ЂУРА ДАНИЧИЋ, РЈЕЧНИК ИЗ КЊИЖЕВНИХ СТАРИНА
СРПСКИХ — ДЕЛО НЕПРОЛАЗНЕ ЛЕКСИКОГРАФСKE
ВРЕДНОСТИ

У раду се укратко представља Даничићев рад на изради *Рјечника из књижевних старина српских* са кратким освртом на тешкоће на које је током рада наишао и указује се на значај овога дела за српску и словенску историјску лексикографију.

Кључне речи: Ђура Даничић, речник, књижевне старине, *Рјечник из књижевних старина српских*, дијахрона лексикографија.

Српска историјска лексикографија представљена је у овом Даничићевом делу на начин који пре свега сведочи о личности која је, и као научник и као Србин, свесна значаја средњовековне српске писмености и књижевности. То је и био разлог што се прихватио овако значајног и без сумње тешког и одговорног посла. Требало би одмах истаћи да је Ђ. Даничић имао прилично особене погледе¹ кад се радило о „српским књижевним старинама“ — за њега су то били, судећи бар према ономе што налазимо у *Рјечнику*, изворни српски текстови писани на народном језику; преводна књижевност и богослужбене књиге за њега су, очигледно, припадале другом и другачијем књижев-но-језичком корпусу. Нема никакве сумње да је Даничић одлично познавао све књижевне родове, као и аутохтону и преводну књижевност и његов избор није био условљен познавањем једних а непознавањем других споменика.² Разлог, чини ми се, могао би бити у следећем: а)

¹ Проф. Ђ. Трифуновић приложио је уз фототипско издање овога *Рјечника* које се појавило поводом стотогодишњице рођења Ђуре Даничића (1825–1882), у издању издавачког предузећа „Вук Караџић“, добар, прегледан и сажет рад који се односи на Даничићев *Рјечник*. Упућујем читаоце на њега, а и сама ћу се њиме користити у своме раду.

² Ђ. Трифуновић, *О Даничићевом Рјечнику из књижевних старина српских* (в. нап. 1), 621, 622 и даље.

преводна књижевност већ по самом свом имену може у себи садржати више или мање језичких елемената преузетих из језика са кога се преводило (нпр. одређене синтаксичке конструкције, лексика итд.), што је све, наравно, зависило од знања, образовања и вештине преводиоца, а то, даље, значи да је „чистота“ изворног српског народног језика могла бити, у већој или мањој мери, нарушена; тако, на пример, из Пролога на пергаменту, који се сада налази у Архиву САНУ бр. 19, а који је Даничић веома високо оценио као књигу изузетно драгоцену за Србе, није ништа унео у *Рјечник*, јер је дело преводног карактера;³ б) богослужбене књиге и уопште сакрални текстови, пре свега Свето писмо, херменеутички су, веома затворени, отпорни на сваки вид иновација (осим формалних: фонетско-фонолошких), вековима преписивани са узорних текстова „старословенског канона“, нешто, дакле, што је далеко од живог народног говора, па стога представљају посебан књижевно-језички корпус, који захтева другачију обраду и другачији методолошки приступ.

Уосталом, на почетку прве књиге *Рјечника*⁴ Даничић наводи изворе којима се служио. Наводим само неке: *Живої свейог Саве. Наїисао Доменїијан*; *Законик цара Сїефана* (реч је о Законнику цара Душана који је издао П. Шафарик); *Сїоменици србски ѡреїисао кнез Медо Пуцић*, у Биограду 1858; *Србски леїоїис издаје Маїиїца Србска у Будиму*. — *Уїоїїребих из књиге IV године 1847 хрисовуљ кнеза Лазара*; *Тїиїк ораховачки св. Саве у П. Ј. Шафарика Serbische Lesekörner* (комад); *Живої св. Симеуна. Наїисао краљ Сїефан*. У П. Ј. Шафарика *Рамátку дїевнїїо писемнїїтви Јиослованиїв*⁵ итд. Сви ови примери сведоче о Даничићевом ставу према томе шта су заправо српске књижевне старине.

Занимљиво је да Даничић, како изгледа, ни записе који се налазе на страницама или маргинама богослужбених књига, а изузетно су драгоцени и као историјски и као језички подаци, није сматрао за изворну српску старину. Тако, на пример, из познатог записа који се налази на Каранском јеванђељу из 1608. г. аутор није узео скоро ниједну реч.⁶

Једна од највећих невоља када се анализира методолошки поступак примењен у *Рјечнику* јесте та што Ђ. Даничић нигде није изложио правила и замисли којима се руководио приликом свога рада. Обећао

³ Нав. дело, 624.

⁴ Служим се фототипским издањем наведеним у нап. 1.

⁵ Фототипско издање, т. I, VII–XI.

⁶ Нав. дело, 622.

је у предговору да ће их касније изложити, али то није учинио. Остаје да сами, читајући *Рјечник*, до тих правила долазимо.⁷ Уосталом, сасвим солидна грађа представљена са преко шеснаест хиљада речи: апелативи, антропоними (лична имена, презимена или антропонимијски придевци — није увек лако одгонетнути), топоними, микротопоними, даље: манастирски метоси, власи, дубровачки трговци, племство, калуђери итд. омогућава да се до одређених закључака дође.

Многа питања везана за овај речник заслужују посебну, детаљну обраду, што захтева више и времена и простора. Овом приликом скренућу пажњу само на један елеменат, који се односи на ћирилично писмо и принципе које је у вези с њим Даничић применио у свом *Рјечнику*.

Познато је, наиме, да је старословенска ћирилица употребљавала 39 слова (у шта се убрајају и диграфи), а поред тога, како би се преузете грчке речи изворно писале, још и четири грчка слова. У овај број није урачунато слово **ћ** (у значењу **ћ** и **ћ**). Словенски гласовни систем временом се упрошћавао, прилагођавајући се, на фонетско-фонолошком плану, гласовној ситуацији посебних словенских језика (то су касније словенске редакције старословенског језика).

На српском језичком простору формира се српска редакција (српкословенски језик), чија ће се ортографија од XIII в. — доба светога Саве и нешто касније — прилагођавати штокавском изговору, што ће се одразити и на број графема у старосрпској ћирилици. У њој се, по правилу, налазе 33 слова за словенске речи и још четири за грчке. Ђура Даничић је за научне и издавачке потребе, што је и применио у своме *Рјечнику*, задржао 30 слова (од 33) и додао још **ћ** и **ћ** — гласове карактеристичне за штокавски гласовни систем.⁸

Погледајмо, даље, каква је била историја настанка овог изузетног лексикографског дела.

Боравећи у Бечу (од 1853. г.) Ђ. Даничић показује интересовање за научни подухват какав је издавање *Рјечника из књижевних старина српских* и приступа прикупљању грађе за њега.⁹ Он у то време, у Бечу, подучава кнегињу Јулију Обреновић српском језику и успева да и њу и њеног супруга, кнеза Михаила, придобије за ову своју намеру. Њихова несумњива подршка овом Даничићевом подухвату види се и у посвети овога речника кнегињи Јулији а, посредно, и кнезу Михаи-

⁷ Нав. дело, т. I, X–XI.

⁸ М. Пешикан, *Наша азбука и њене нормe*, Београд 1993, 18–19.

⁹ *Каракџер и рад Ђуре Даничића*, прилози од Р. Врховца, Књиге Матице српске, бр. 48, Матица српска, Нови Сад 1823, 21.

лу.¹⁰ Од половине 1856. г. он је у Београду, где ради као библиотекар у Народној библиотеци, а године 1857. изабран је за секретара Друштва српске словесности,¹¹ чији је дописни члан био од 1849. г.¹² На седници Друштва од 19. октобра 1961. г. Ђ. Даничић подноси извештај о свом дугогодишњем непрекидном и тешком послу на изради *Рјечника* и тражи да му се плати 5 талира по табаку, односно укупно 80 дуката.¹³ И ту долази до, слободно се може рећи, несмотрене и невероватне одлуке Друштва, која ће имати далекосежне лоше последице и по нашу науку и по Даничића лично. Наиме, већином гласова одбија се Даничићева понуда за штампање *Рјечника*, а изговори чланова били су различити — од тога да треба видети рукопис у целини до тога да још не постоји ни речник савременог српског језика. Друштво не прихвата да објави ни монографију под насловом *Коријени*. Овај Даничићев рад биће објављен у Загребу 1877. г.¹⁴ Сасвим је разумљиво да је Даничића ово веома повредило, он напушта Београд, одлази у Загреб и укључује се у рад Југославенске академије. За Велику школу, на којој је био професор, као и за читаву српску науку био је то тежак ударац. Ђ. Даничић се, ипак, 1873. г. враћа у Београд, где бива, овога пута, веома лепо дочекан.¹⁵

¹⁰ Посвета се налази на првим странама *Рјечника* и гласи: *Свијетлој госпођи кнегињи српској Јулији М. Обреновићки рођеној грофици њлемена Хуњадина. — Свијетла Госпођо Кнегињо! Свети ми је дужности да Теби захваљујем ако овим трудом будем од користи књижевности српској па се посвједочи да нијесу била узалуд добра која ми је још у младости својој и мојој чинио свијетли муж Твој.*

Јер Твоја милости чини те ево излази на свијет један од онијех њослова за које ме је милости свијетлога мужа Твојега хтијела спремити.

Молим Те дакле Свијетла Госпођо Кнегињо да с оном милошћу с којом ми оно добро чиниш и захвалности моју примиш.

Твојој Свијетлости

Госпођо Кнегињо

У Биограду 25 јануара 1863.

захвални

Ђ. Даничић.

¹¹ *Педесетогодишњица Српске краљевске академије 1886–1936*, књ. 1, Српска краљевска академија, посебна издања, књига СХVI, Споменице, књига 7, Београд 1939–1941, 337.

¹² *Карактер и рад Ђуре Даничића...*, 23.

¹³ Нав. дело, 23–24.

¹⁴ Нав. дело, 64. О овом Даничићевом раду Т. Маретић се веома критички изрази написавши да је то књига „... puna i prepuna samovoljstva i fantazije...“ и да „припада међу најнеозбилније етимолошке радње у сјелој Европи, што их је икад написао“ (*Рјечник хрватскога или српскога језика*, XXIII, Загреб 1975, 44).

¹⁵ *Белешке о Ђури Даничићу* (прилог к историји српске књижевности) од Стојана Новаковића, *Годишњица Николе Чупића*, књ. VIII, Београд 1886, 434.

Не би требало, у читавом овом замешатељству са Друштвом и са штампањем речника, превидети и политички моменат који је могао утицати на такву кратковиду одлуку. Борба за афирмацију српског језика била је и политичка борба, а Даничић се у њу укључио већ 1847. године својим знаменитим чланком *Раџ за српски језик и ѿравоиш*. Осим тога, познато је да су Даничићева политичка уверења била супротна тада владајућим либералима и са њима је био у веома затегнутима односима па није искључено да су неки чланови Друштва, гласајући или се бар изјашњавајући против, односно одлажући за нека будућа времена штампање *Рјечника*,¹⁶ и Даничићеву политичку оријентацију имали на уму.¹⁷

На срећу наше а и славистичке науке *Рјечник* се, ипак, штампа и године 1864. излази и последња свеска *Рјечника* тако да је дугогодишњи Даничићев рад добио и право признање. Ускоро *Рјечник* постаје књижевна реткост, али се није успело са поновним издањем као ни са допунама и поправкама *Рјечника*, које је желео да уради Иларион Руварац после Даничићеве смрти. И да је И. Руварац понешто и поправио или додао Даничићевом *Рјечнику*, то би био неки други а не Даничићев речник. *Рјечник* је био својеврсна подлога *Рјечнику хрвајскога или српскога језика* ЈАЗУ, као и други Даничићеве радови.

Овај свој кратак приказ завршавам речима нашег цењеног учника и Даничићевог ђака Стојана Новаковића: „Једно од најзнатнијих његових дела јесте доиста *Рјечник из књижевних старина српских*, који је чисто као мађионичким кључем отворио тајанственост, којом дотле беху застрвене старине српске“.¹⁸

Summary

Gordana Jovanović

ЂУРО ДАНИЧИЋ, *DICTIONARY OF THE SERBIAN OLDER LITERATURE (RJEČNIK IZ KNJIŽEVNIH STARINA SRPSKIH)* – THE WORK OF PERMANENT LEXICOGRAPHICAL VALUE

This paper discusses in short and roughly the *Dictionary of the Serbian Older Literature*, its genesis and difficulties that were following its publishing. At the same time it points out the importance of this work for the Serbian and Slavic diachronic lexicography. One part of the lexis of this dictionary was used as material for *Croatian or Serbian Dictionary of Yugoslav Academy of Sciences and Arts (JAZU)*.

¹⁶ *Друштво Српске Словесности од 1841–1864 год.*, изradio Бранислав Миљковић, Књиге Матице бр. 46, Чланци и прилози о српској књижевности прве половине XIX, Матица српска, Нови Сад 1914, 75.

¹⁷ *Белешке о Ђури Даничићу...*, 420, 422.

¹⁸ *Белешке о Ђури Даничићу...*, 460.